

Lene Aarøe

Borgernes følelser over for islam i det offentlige rum: islamofobi eller kontekstbestemt negativitet?

Religionens og navnlig islams rolle i det offentlige rum er blevet et konfliktfyldt emne i den offentlige debat i Danmark. Vores viden om borgernes holdningsdannelse til kristendom og islam i det offentlige rum er dog fortsat begrænset. Tidligere forskning, der har berørt spørgsmålet, har overvejende fremhævet borgernes generelle modvilje over for islam. Denne artikel udvider og nuancerer dette perspektiv. Baseret på data fra to danske surveyeksperimenter viser resultaterne, at den følelsesmæssige negativitet over for islam er kontekstbestemt, således at forskellen i borgernes ængstelse og forargelse over muslimske symboler sammenlignet med kristne symboler i påklædningen i det offentlige rum mindskes, når objektet for holdningsdannelsen er almindelige, private borgere, der viser deres religion, i stedet for repræsentanter for det offentlige.

I de senere år er religionens og navnlig islams rolle i det offentlige rum blevet et centralt emne i den offentlige debat i Danmark og vores vesteuropæiske nabolande (fx Gundelach, 2009: 26; Lüchau, 2011: 91; Savelkoul et al., 2010: 1-2). I Danmark er debatten om religiøse symboler i dommeres påklædning, spørgsmålet om hvorvidt muslimske kvinder i hjemmevernet må bære tørklæde, samt diskussionen af forslaget om indførelsen af et burkaforbud prominente eksempler, der illustrerer, at religionens, og i særlig grad islams rolle i det offentlige rum er blevet et centralt stridsemne, der engagerer både holdninger og følelser i den politiske debat.

Vores viden om, hvordan borgerne forholder sig til islams tilstedeværelse i det offentlige rum er dog fortsat begrænset. Mens danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere generelt er velbelyste (fx Gaasholt og Togeby, 1995; Thomsen, 2006), er det nye spørgsmål om borgernes holdningsdannelse til islam i det offentlige rum forblevet underbelyst. Tidligere forskning har overvejende fokuseret på de kognitive dimensioner i holdningsdannelsen og fremhævet den danske befolknings generelle modvilje over for islam (fx Thomsen, 2006: 60-61), og oplevelse af islam som en trussel (fx Tobiasen, 2003: 351-352) samt påpeget forekomsten af en anti-muslimsk kulturel racisme i diskursen (Wren, 2001: 147). Disse observationer er konsistente med observationer fra den internationale litteratur, der fremhæver, at religion kan vise sig som en

særlig kløft i integrationsspørgsmålet, fordi religion ikke alene repræsenterer forskelle i overbevisninger, men også fundamentale forskelle i livsformer (Sniderman et al., 2000: 140).

Denne artikel nuancerer dette perspektiv. Med afsæt i socialpsykologisk teori om grupperelationer og baseret på data fra en eksperimentel dansk spørgeskemaundersøgelse undersøges borgernes ængstelse og forargelse over kristne og muslimske symboler i påklædningen i det offentlige rum. Analyserne fokuserer på de følelsesmæssige reaktioner over for kristne og muslimske symboler i påklædningen i det offentlige rum blandt individer, som er medlemmer af den danske folkekirke. Konkret udvider og nuancerer resultaterne vores eksisterende viden i to vigtige henseender:

For det første bidrager artiklen med en vigtig nuancering af ovenstående dominerende forståelse af negativiteten over for islam i det offentlige rum ved at vise, at negativiteten over for islam er kontekstbestemt, således at forskellen i borgernes ængstelse og forargelse over muslimske symboler sammenlignet med kristne symboler i påklædningen i det offentlige rum mindskes, når genstanden for holdningsdannelsen er privatpersoner, der viser deres religion, og ikke repræsentanter for det offentlige. Artiklens resultater indikerer således, at accepten af pluralisme og religiøs-kulturelle forskelle er større, når der er tale om almindelige private borgere frem for repræsentanter for det offentlige.

For det andet bidrager artiklen til at udvide den danske forskningsdagsorden fra overvejende at fokusere på de kognitive dimensioner i holdningsdannelsen til at inkludere studiet af følelsesmæssige reaktioner. I de seneste to årtier har der været en hastig vækst i den internationale forskning i følelsernes betydning (se fx Petersen, 2010), som har vist, hvordan politiske følelser blandt andet har stor betydning for politisk deliberation (fx Marcus og McKuen, 1993), holdninger (fx Huddy et al., 2007), politisk adfærd (fx Brader et al., 2008) og politisk deltagelse (fx Valentino et al., 2011). I den bredere social-kognitive forskning er der ligeledes voksende enighed om, at følelser tjener som input for en bred vifte af beslutninger og stillingtagen (Bless et al., 2004: 105). Imidlertid er de følelsesmæssige dimensioner af den politiske holdningsdannelse forblevet underbelyste i den dansksprogede litteratur, herunder også i spørgsmålet om holdningsdannelsen til kristendom og islam i det offentlige rum til trods for at dette spørgsmål potentielt har stærke følelsesmæssige dimensioner. Denne artikel er således blandt de første dansksprogede, der eksplicit fokuserer på de følelsesmæssige dimensioner i holdningsdannelsen.

Kristendom og islam i det offentlige rum og borgernes følelsesmæssige reaktioner

Religion har traditionelt haft begrænset plads i nyere dansk politik, selv om den danske folkekirke er knyttet til staten ifølge grundloven (Lüchau, 2011: 92). Danmark betragtes traditionelt som et meget sekulariseret land, hvor få borgere praktiserer deres tro aktivt, og hvor kirkegangen har været lav i lang tid (Gundelach, 2009: 26). Selv om Danmark er et stærkt sekulariseret land, er kristne traditioner og skikke dog vedblevet med at præge den nationale kultur, de nationale symboler og være institutionaliseret i statslige politikker (fx Jespersen, 2004: 83-85). For eksempel ringer kirkeklokkerne fortsat til gudstjeneste om søndagen i danske byer og landsbyer, det danske flag markeres af et hvidt kors, ligesom korsmotivet fx er trykt i danske pas. Som sammenfattet af Jespersen (2004: 85) kan ”kristne værdier og evangelisk-lutherske holdninger ved nærmere eftersyn synes at have gennemtrængt dansk mentalitet” (min oversættelse fra engelsk). Endvidere er der i de senere år italesat en kobling mellem religion og nation, en såkaldt ”religio-national” dimension på eliteniveauet i debatten i dansk politik (Lüchau, 2011). Lüchau (2011: 91) hævder således, at religion er ”vendt tilbage i politiske diskussioner om et kristent grundlag for den danske nationalstat”.

Trods emnets centrale position er vores viden om borgernes holdningsdannelse til islam og kristendom i det offentlige rum stadig sparsomt belyst. Tidligere studier af danskernes holdninger til integration og indvandring peger på, at islam udgør et særligt konfliktfyldt spørgsmål, som befolkningen reagerer på med relativt stor modvilje. Tobiasen (2003: 361) konkluderer således, at ”[i]slam er i stigende grad blevet kondenseringspunktet for modvilje mod de fremmede”. Tilsvarende reflekterer Thomsen (2006: 61) over, at ”[n]oget tyder på, at det er islam og dermed denne religion, som mange danskere enten ikke bryder sig om eller er decideret bange for”, og noterer, at ”[m]eget taler for, at der findes en forholdsvis udbredt islamofobi”.

Socialpsykologisk forskning i grupperelationer, herunder navnlig social identitetsteori, kan give os en ramme til at forstå reaktionerne over for islam og kristendom i det offentlige rum i Danmark. En central indsigt fra social identitetsteori er, at vores opfattelser af, hvem vi selv er, for en vigtig dels vedkommende stammer fra vores tilhørsforhold til forskellige sociale grupper (Hinkle og Brown, 1990: 48). Teorien fremhæver videre, at nærmest alle mennesker er motiverede til at vurdere den sociale gruppe, de selv indgår i – deres såkaldte indgruppe – positivt og opretholde en positiv opfattelse af deres indgruppe (Sniderman et al., 2004: 35). Ifølge social identitetsteori kan individets stræben efter at vurdere sin indgruppe positivt ofte – ”omend ikke altid” (Sniderman et

al., 2004: 35, min oversættelse; se også Brewer, 1999) – motivere medlemmerne af en given gruppe til at vurdere andre grupper – såkaldte udgrupper – negativt sammenlignet med deres egen indgruppe og udvise en såkaldt *gruppebias* i deres holdningsdannelse. Denne bias kan komme til udtryk i negativitet, negativ stereotypedannelse og fordømmelse over for udgruppen sammenlignet med indgruppen. I forlængelse heraf fremhæver nyere studier, at følelser er centrale i intergrupperelationer, og at gruppetilhørsforholdet er en stærk kilde til følelsesmæssige reaktioner (Mackie et al., 2008). Endvidere viser amerikanske studier af holdningsdannelsen til indvandrerspørgsmålet, at indvandrernes identitet kan påvirke borgernes modstand mod indvandring ved at udløse negative følelsesmæssige reaktioner (Brader et al., 2008). Tilbøjeligheden til at udvise en gruppebias i holdningsdannelsen i form af stærkere negativitet og fordømmelse over for udgruppen sammenlignet med indgruppen kan således også forventes at komme til udtryk på det grundlæggende følelsesplan.

Dette gælder også i relation til borgernes negative følelser over for islam sammenlignet med kristendom i det offentlige rum (se fx Aarøe, 2011). Som en social identitet, der er forankret i et system af overbevisninger og symboler, kan det religiøse tilhørsforhold udgøre en central drivkraft i psykologiske og sociale processer (Ysseldyk et al., 2010). En klassisk forudsigelse afledt af den socialpsykologiske forskning i grupperelationer er således, at der kan forventes en gruppebias i borgernes følelsesmæssige negativitet over for religion i det offentlige rum i form af stærkere negative følelsesmæssige reaktioner over for muslimske udgruppepraksisser end kristne indgruppepraksisser, der er del af den religio-nationale dimension.

Socialpsykologisk forskning i grupperelationer fremhæver imidlertid også, at gruppebiasen især kan forventes at komme til udtryk i situationer, hvor udgruppens eksistens, mål og værdier opleves som en trussel imod indgruppens opretholdelse og individets egen sociale identitet. Breakwell (1983: 13) definerer en identitetstrussel som ”enhver tanke, følelse, handling eller oplevelse som udfordrer individets personlige eller sociale identitet” (min oversættelse, se også Giguère og Lalonde, 2009: 196). Psykologisk forskning fremhæver værditrusler som en af de mest centrale former for intergruppe identitetstrusler (Giguère og Lalonde, 2009: 196). Disse indsigter peger på, at gruppebiasen i borgernes negative følelser over for religion i det offentlige rum kan forventes at være kontekstbestemt og især komme til udtryk, når individet oplever udgruppen som en værditrusel. Det afgørende spørgsmål bliver derfor, under hvilke betingelser medlemmer af en muslimsk udgruppe opfattes som en værditrusel med stærkere negative følelser til følge.

Skellet mellem offentlig og privat og gruppebias i den følelsesmæssige negativitet

At kontekstuelle betingelser kan påvirke, i hvilken udstrækning udgruppen opleves som en trussel (Weldon, 2006), er en indsigt, som understøttes af studier af borgernes politiske tolerance over for udgrupper. Denne forskning viser, at tolerancen afhænger af kontekstuel information om, *hvem* og *hvad* borgerne bliver bedt om at acceptere og *hvorfor* (fx Petersen et al., 2011). Mere specifikt giver tidligere forskning i forholdet mellem religion og det offentlige liv anledning til at forvente, at skellet mellem private borgere og repræsentanter for det offentlige udgør en grundlæggende kontekstuel information, som påvirker, i hvilken udstrækning borgerne oplever udgruppen som en værditrusel. Således fremhæver Gedicks (1992: 675), at det offentlige liv kendetegnes ved, at værdimæssige valg skal forsvares rationelt, fordi offentlige handlinger modsat private handlinger ikke kan retfærdiggøres med henvisning til den enkeltes præferencer. Offentlige repræsentanter har en rolle, hvor de skal tjene en "offentlig interesse" snarere end enkeltindviders præferencer (1992: 675). Repræsentanter for det offentlige såsom politibetjente, embedsmænd, socialrådgivere og lærere kan således siges henholdsvis at administrere love og varetage funktioner, som har bred gyldighed og betydning for samfundets borgere. De repræsenterer i denne forstand en generel eller offentlig interesse, hvorfor offentlige repræsentanters varetagelse af deres arbejde er forankret i en norm om upartiskhed. Privatpersoner repræsenterer derimod dybest set sig selv. Privatpersoner har således et større rum for subjektivitet og skal i langt mindre grad forsvare værdimæssige valg, fremhæver Gedicks (1992: 674-675).

Religion praktiseret af private borgere kan følgelig forventes at udgøre en kontekst, hvor oplevelsen af værditrusel vil være mindre salient, idet private borgere kun repræsenterer deres egne værdier. I modsætning hertil kan religion praktiseret af repræsentanter for det offentlige forventes at udgøre en kontekst, hvor oplevelsen af værditrusel vil være mere salient, fordi offentlige repræsentanter varetager en fælles interesse, der rækker ud over den enkelte borger selv. Muslimske praksisser forventes derfor at blive opfattet som en større trussel og følgelig udløse stærkere negative følelser, når de udføres af repræsentanter for det offentlige frem for af private borgere. Det leder frem til forventningen om, at gruppebiasen i borgernes negative følelsesmæssige reaktioner over for religion i det offentlige rum vil være større, når det handler om religion praktiseret af repræsentanter for det offentlige frem for af private borgere.

Undersøgellesdesign

Som en del af en spørgeskemaundersøgelse blev der gennemført to surveyeksperimenter – folkeskoleeksperimentet og kommuneeksperimentet – for at belyse følelsesmæssig negativitet over for kristendom og islam i det offentlige rum i Danmark. Inddragelsen af to eksperimenter styrker robustheden af analysens konklusioner.

Spørgeskemaundersøgelsen blev indsamlet over internettet af Capacent-Epinion i perioden 19.-26. marts 2010. I alt deltog 1905 respondenter i spørgeskemaundersøgelsen (svarprocent = 45). Stikprøven til spørgeskemaundersøgelsen blev udtrukket som en nationalt repræsentativ stikprøve. På grund af en teknisk fejl fra analyseinstituttet i samplingen er der dog i den endelige stikprøve især for mange ældre, højtuddannede mænd. Der må derfor tages forbehold for dette i generaliseringen af undersøgelsens resultater. Brugen af eksperimenter har de metodiske fordele, at forskeren har kontrol over operationaliseringen af de eksperimentelle stimuli (hvilket minimerer måleproblemer) samt kontrol over tidsrækkefølgen mellem eksponering for stimulus og måling af den afhængige variabel, her konkret negative følelsesmæssige reaktioner. Endvidere har eksperimentet den styrke, at den randomiserede tildeling af eksperimentelle stimuli ideelt tilvejebringer en stærk kontrol for 3.-variable. I det lange løb indebærer en randomiseret tildeling af eksperimentelt stimulusmateriale, at grupperne, som har modtaget de forskellige stimuli, bliver ens på observerbare og ikke-observerbare baggrundsvariable. Idet enhver type person har lige stor sandsynlighed for at havne i hver af de eksperimentelle grupper, vil der i det lange løb være en lige stor andel af hver persontype i hver eksperimentel gruppe (Druckman et al., 2011: 16-17; Petersen og Aarøe, 2012). Eksperimentet ses derfor som den ypperste standard (*golden standard*) for undersøgelser af kausalsammenhænge (fx Mutz, 2011: 9).¹

Spørgsmålet om religiøse symboler i påklædningen i det offentlige rum i Danmark er det overordnede tema for begge eksperimenter, da dette emne har været særligt centralt i debatten i Danmark. I begge eksperimenter blev henholdsvis et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors valgt som de specifikke muslimske og kristne symboler i påklædningen, der blev anvendt i de eksperimentelle stimuli. Tørklædet blev valgt, fordi det i den offentlige debat er et af de kendteste symboler på islam. Omkring 5 pct. af befolkningen i Danmark er muslimer (Factsheet Denmark, 2009: 6). I en dansk sammenhæng repræsenterer det muslimske tørklæde således et klart religiøst minoritetssymbol. ”En halskæde med et kristent kors” blev valgt som det kristne religio-nationale indgruppesymbol, da korset er et af de kendteste kristne symboler og det mest udbredte kristne symbol i påklædningen i en dansk sam-

menhæng. Omkring 79,8 pct. af den danske befolkning er medlem af folkekirken. Selv om Danmark er et meget sekulariseret land, er kristne traditioner og skikke dog, som omtalt tidligere i denne artikel, vedblevet med at præge den nationale kultur og være institutionaliseret i statslige politikker. I denne forstand kan korset overordnet siges at være et indgruppensymbol i en dansk sammenhæng. For yderligere at sikre, at halskæden med det kristne kors udgjorde et stringent indgruppensymbol, fokuserer analysen på de 1481 respondenter, som er medlemmer af den danske folkekirke. De resterende 49 respondenter, som identificerede sig med en anden trosretning, de 366, som ikke var medlem af noget religiøst trossamfund, og de ni respondenter, som svarede ”ved ikke”, blev ekskluderet fra analyserne.

Folkeskoleeksperimentet

Konkret fokuserede folkeskoleeksperimentet på borgernes reaktioner over for religiøse symboler i påklædningen i den danske folkeskole. Folkeskolen er en fundamental institution i det danske demokrati, hvor repræsentanter for det offentlige (dvs. lærere) og private borgere (dvs. forældre) har deres regelmæssige (ofte daglige) gang. En kvindelig folkeskolelærer, der underviser eleverne i en dansk folkeskole, og en mor, som afleverer og henter sine børn i en dansk folkeskole, blev valgt som de konkrete operationaliseringer af en offentlig repræsentant og en privat borger. Læreren og forælderen er familiære personkarakterer, som giver en realistisk og hverdagstro operationalisering af repræsentanten for det offentlige og den private borger. Dette styrker resultaternes økologiske validitet, hvormed forstås generaliserbarheden til folks hverdag og naturligt forekomne situationer (se Andersen, 2010: 106).

Som introduceret ovenfor er henholdsvis en halskæde med et kristent kors og et muslimsk tørklæde, der dækker hår, ører og hals, valgt som de specifikke religiøse symboler i påklædningen, der blev anvendt i de eksperimentelle stimuli. Endelig blev de eksperimentelle stimuli udformet således, at det fremgik af ordvalget, at der i alle eksperimentelle betingelser var tale om en kvinde. Herved sikres, at effekter af opfattelser af folkeskolelærerens og morens køn blev holdt konstant. Dette styrker resultaternes interne validitet, hvormed forstås gyldigheden af kausalslutningerne (se Andersen, 2010: 103). I alt indgik der således fire betingelser i folkeskoleeksperimentet: a) en folkeskolelærer, der bærer muslimsk tørklæde, der dækker hår, ører og hals, mens hun underviser eleverne i en dansk folkeskole, b) en folkeskolelærer, der bærer en halskæde med et kristent kors, mens hun underviser eleverne i en dansk folkeskole, c) en mor, der bærer muslimsk tørklæde, der dækker hår, ører og hals, mens hun henter og afleverer sine børn i en dansk folkeskole, d) en mor, der bærer en

halskæde med et kristent kors, mens hun henter og afleverer sine børn i en dansk folkeskole. Via randomiseret tildeling blev respondenterne tildelt en af disse betingelser.

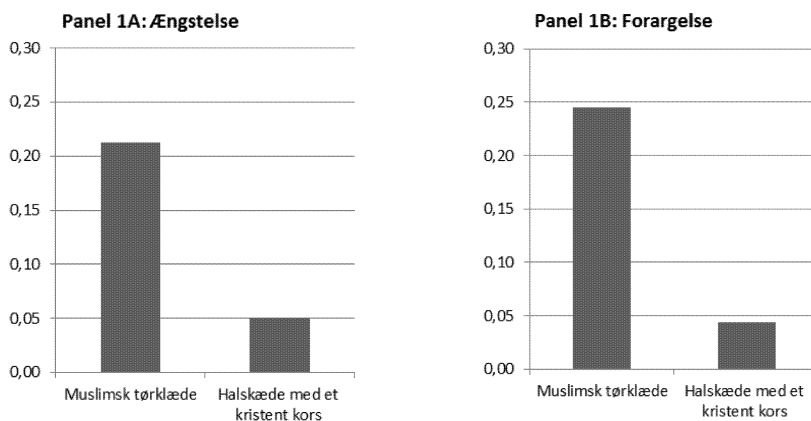
Både holdningsmæssige og følelsesmæssige mål for respondenternes reaktion på de religiøse symboler i påklædningen indgik i folkeskoleeksperimentet. Konkret blev respondenternes negative følelser målt gennem selvrapporteringsformatet (Marcus et al., 2006). Specifikt fokuseredes der som mål for respondenternes negative følelser på ængstelse og forargelse, der blev målt med følgende spørgsmål (de eksperimentelle stimuli i spørgsmålsformuleringen er fremhævet med []): ”Når du tænker på en [folkeskolelærer/mor], der bærer [en halskæde med et kristent kors/muslimsk tørklæde, der dækker hendes hår, ører og hals], mens hun [underviser eleverne i en dansk folkeskole/ henter og afleverer sine børn i en dansk folkeskole], hvad føler du så?” Respondenterne kunne angive, hvor meget ængstelse og forargelse, de følte, på en syvpunktsskala rangerende fra ”slet ikke” til ”meget stærk”. Der var ikke mulighed for at svare ”ved ikke”. Anvendelsen af to mål for negative følelsesmæssige reaktioner giver mulighed for at undersøge effekternes robusthed og konsistens.

Resultater

Figur 1 viser respondenternes ængstelse (panel 1A) og forargelse (panel 1B) over en halskæde med et kristent kors og et muslimsk tørklæde, der dækker hår, ører og hals i påklædningen i en dansk folkeskole uden at der skelnes mellem den kvindelige folkeskolelærer og moren. Figuren viser forudsagte værdier estimeret ved hjælp af OLS-regression med robuste standardfejl. For at gøre det enklere at sammenligne er begge følelsesskalaer omkodet til at løbe mellem 0 og 1; højere værdier angiver henholdsvis. stærkere ængstelse og forargelse.

Resultaterne i figur 1, panel 1A-B, fortæller en klar historie. Konsistent med de opstillede teoretiske forventninger om en gruppebias i borgernes negative følelser over for religiøse symboler i påklædningen i det offentlige rum viser figuren, at respondenterne reagerer med større ængstelse og forargelse over et muslimsk tørklæde i påklædningen end over en halskæde med et kristent kors hos kvinden i folkeskolen ($p < 0,001$ for både ængstelse og forargelse, tosidet test). Det resultat underbygger eksistensen af en forholdsvis klar gruppebias i de negative følelser over for de religiøse symboler i kvindens påklædning i folkeskolen. Denne indledende konstatering leder frem til spørgsmålet om, hvorvidt dette mønster i holdningsdannelsen påvirkes af kontekstuel information om, hvorvidt kvinden optræder som en folkeskolelærer, der underviser eleverne i en dansk folkeskole (en repræsentant for det offentlige), eller en mor, der henter og afleverer sine børn i en dansk folkeskole (en privat borger).

Figur 1: Ængstelse og forargelse over et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors i kvindens påklædning i folkeskolen

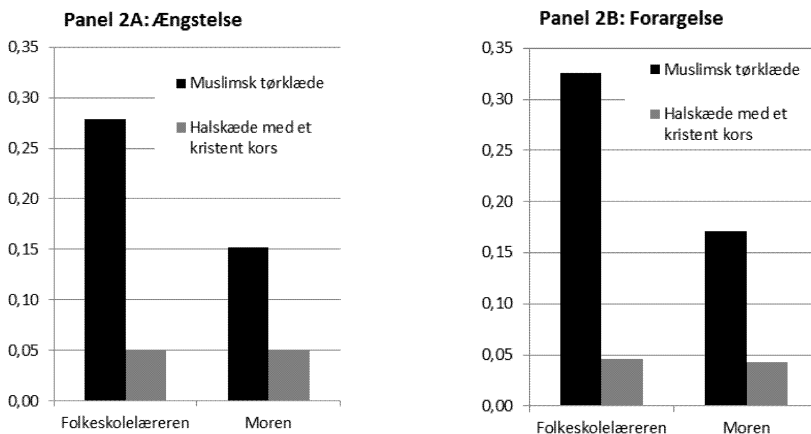
Note: Værdierne på y-aksen angiver forudsagt ængstelse (panel 1A) og forargelse (panel 1B) over hhv. et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors i påklædningen for den kvindelige folkeskolelærer og moren samlet set. Resultaterne i figuren er estimeret ved hjælp af OLS-regression med robuste standardfejl, $n = 1481$ for både panel 1A og 1B.

Figur 2 viser respondenternes ængstelse (panel 2A) og forargelse (panel 2B) over henholdsvis et muslimsk tørklæde, der dækker hår, ører og hals, og en halskæde med et kristent kors i kvindens påklædning i folkeskolen efter, om hun har positionen som folkeskolelæreren, der underviser eleverne i en dansk folkeskole (en repræsentant for det offentlige), eller som moren, der henter og afleverer sine børn i en dansk folkeskole (en privat borger). Figuren viser igen forudsagte værdier på en skala fra 0 til 1, estimeret via OLS-regression med robuste standardfejl.

Vi fokuserer først på forskellen i ængstelse og forargelse over et muslimsk tørklæde sammenlignet med en halskæde med et kristent kors i påklædningen på den kvindelig folkeskolelærer (en offentlig repræsentant). Her observeres et klart billede i svarafgivningen, som er konsistent med resultaterne i figur 1. Respondenterne udtrykker således klart mere ængstelse (panel 2A) og forargelse (panel 2B) over et muslimsk tørklæde i den kvindelige folkeskolelærers påklædning sammenlignet med en halskæde med et kristent kors ($p < 0,001$ for begge modeller).

Af figur 2 fremgår det imidlertid ligeledes tydeligt, at når kvinden ikke præsenteres som en folkeskolelærer, der underviser eleverne, men derimod som en mor, der afleverer og henter sine børn i en dansk folkeskole, så mindskes

Figur 2: Ængstelse og forargelse over et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors i folkeskolelæreren og morens påklædning

Note: Værdierne på y-aksen angiver forudsagt ængstelse (panel 2A) og forargelse (panel 2B) over hhv. et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors i den kvindelige folkeskolelærers og morens påklædning. Resultaterne i figuren er estimeret ved hjælp af OLS-regression med robuste standardfejl, $n = 1481$ i både panel 2A og 2B.

forskellene i de negative følelsesmæssige reaktioner over for det muslimske tørklæde sammenlignet med det kristne kors i hendes påklædning. I panel 2A ser vi således, at forskellen i ængstelsen over de to religiøse symboler i påklædningen mere end halveres fra 0,23 ($p < 0,001$) i gruppen af respondenter, der tager stilling til den kvindelige folkeskolelærer, der underviser eleverne i en dansk folkeskole, til 0,10 ($p < 0,001$) i gruppen af respondenter, der tager stilling til moren, der henter eller afleverer sine børn i folkeskolen. Et tilsvarende mønster kan observeres for følelsen af forargelse. Panel 2B viser således, at forskellen i forargelsen over det muslimske symbol sammenlignet med det kristne symbol i påklædningen mere end halveres fra 0,28 ($p < 0,001$) i gruppen af respondenter, der tager stilling til den kvindelige folkeskolelærer, til kun 0,13 ($p < 0,001$) i gruppen af respondenter, der tager stilling til moren, der henter eller afleverer sine børn i en dansk folkeskole. Dette fald i forskellen i reaktionen på det kristne og det muslimske symbol i kvindens påklædning er statistisk signifikant i modellen for både ængstelse og forargelse ($p < 0,001$ i begge modeller).

For begge indikatorer på negative følelsesmæssige reaktioner understøtter resultaterne, at den såkaldte gruppebias i form af stærkere negative følelser over for muslimske praksisser sammenlignet med kristne praksisser i det offentlige rum er stærkere, når det handler om repræsentanter for det offentlige frem for

private borgere, der viser deres religion. Disse konklusioners robusthed vil dog blive yderligere styrket, såfremt resultaterne kan repliceres på en anden case. Kommuneeksperimentet tjener dette formål.

Kommuneeksperimentet²

Et møde mellem en kvindelig socialrådgiver og en mor på kommunen udgør den specifikke case for kommuneeksperimentet. Kommunen er en central offentlig institution. Socialrådgiveren og moren er familiære, realistiske personkarakterer, som respondenterne kan relatere sig til, samtidig med at de med hensyn til position står i klar kontrast til hinanden til mødet på kommunen. Socialrådgiveren indtager således positionen som repræsentant for det offentlige, mens moren repræsenterer en privat borger. For yderligere at kunne holde opfattelsen af socialrådgiverens og morens etniske baggrund konstant, indikerede ordvalget i alle eksperimentelle betingelser, at karakterpersonen havde en arabisk baggrund. I alle betingelser blev respondenterne således bedt om at tage stilling til påklædningen for en navngiven person – Jamila Al-Hashami. Ved at vælge et fornavn og et ordvalg (brug af ord som ”hun” og ”hendes”), hvor det fremgik, at der var tale om en kvinde, sikredes det, at effekter af personkarakterens køn blev holdt konstant i de eksperimentelle betingelser.

I eksperimentet blev respondenterne konkret præsenteret for en beskrivelse af Jamilas påklædning på mødet på kommunen. Ligesom i folkeskoleeksperimentet blev en halskæde med et kristent kors og et muslimsk tørklæde anvendt som de konkrete religiøse ind- og udgruppesymboler i stimulusmaterialet. Endvidere indgik der i undersøgelsesdesignet en kontrolgruppe, hvor respondenterne ikke modtog information om et religiøst symbol i Jamilas påklædning. Endelig var eksperimentet udformet således, at emnet for mødet mellem socialrådgiveren og moren varierede. I halvdelen af betingelserne blev det angivet, at emnet for mødet var, hvorvidt moren kunne få økonomisk tilskud til, at hendes datter kunne komme på efterskole. I den anden halvdel af betingelserne blev det angivet, at emnet for mødet var, hvorvidt morens datter skulle tvangs fjernes. Variationen i mødets emne er dog ikke relevant for de opstillede teoretiske forventninger i denne artikel. Da emnet for mødet desuden hverken har statistisk signifikant påvirkning på effekten af tørklædet sammenlignet med korset og kontrolgruppen på respondenternes negative følelsesmæssige reaktioner³ eller på effekten af Jamilas position (hvorvidt hun blev præsenteret som moren eller socialrådgiveren) på effekten af tørklædet sammenlignet med korset og kontrolbetingelsen på respondenternes følelsesmæssige reaktioner,⁴ kollapsede jeg betingelserne på emnefaktoren og analyserer dem samlet i de empiriske analyser for at opnå større robusthed og enkelthed i analyserne.

Ordlyden af betingelserne i kommuneeksperimentet er gengivet i figur 3 for de betingelser, hvor mødets emne var, hvorvidt moren kunne få økonomisk tilskud til, at hendes datter kunne komme på efterskole:

Efter at respondenterne havde læst stimulusmaterialet, blev de bedt om at angive deres holdningsmæssige og følelsesmæssige reaktioner på Jamilas påklædning. Specifikt blev respondenternes ængstelse og forargelse over Jamilas påklædning målt gennem følgende spørgsmål (de eksperimentelle manipulationer er atter markeret med []): "Når du tænker på [socialrådgiverens/morens] påklædning til mødet med [socialrådgiveren/moren] på kommunen, hvad føler du så?" Angivelsen af ængstelse og forargelse blev målt på en syvpunktsskala rangerende fra "slet ikke" til "meget stærk". Der var ikke mulighed for at svare "ved ikke".

Resultater

Figur 4 viser ængstelse og forargelse over Jamilas påklædning, efter hvilken information respondenterne modtog om religiøse symboler i hendes påklædning, og efter om hun på mødet på kommunen blev præsenteret i rollen som socialrådgiveren (en repræsentant for det offentlige) eller moren (en privat borger). Resultaterne er estimeret med OLS regression med robuste standardfejl. Figuren viser forudsagte værdier på en skala fra 0 til 1, hvor højere værdier udtrykker henholdsvis stærkere ængstelse og forargelse.

Mønstret i svarafgivningen i figur 4, panel 4A-B, er konsistent med resultaterne fra folkeskoleeksperimentet. Når Jamila præsenteres som socialrådgiveren, udtrykker gruppen af respondenter, som får oplyst, at hun bærer muslimsk tørklæde, klart mere ængstelse (panel 4A) og forargelse (panel 4B) end gruppen af respondenter, som får oplyst, at hun bærer en halskæde med et kristent kors.

Af figur 4 fremgår det imidlertid ligeledes, at når Jamila i stedet præsenteres som moren, der er til møde med socialrådgiveren på kommunen (en privat borger), forekommer der en markant reduktion i forskellen på de negative følelsesmæssige reaktioner på henholdsvis et muslimsk tørklæde og en halskæde med et kristent kors i hendes påklædning. Substantielt mindskes forskellen i ængstelsen over tørklædet sammenlignet med korset i Jamilas påklædning således fra 0,10, når hun præsenteres som socialrådgiveren på mødet, til blot 0,02, når hun præsenteres som moren. Forskellen i forargelsen over tørklædet sammenlignet med korset i Jamilas påklædning mindskes ligeledes fra 0,13, når hun udfylder positionen som socialrådgiveren på mødet, til blot 0,03, når hun optræder i rollen som moren. Begge disse fald er statistisk signifikante ($p = 0,010$ i modellen for ængstelse, og $p = 0,001$ i modellen for forargelse).⁵

Figur 3: Stimulusmaterialet til kommuneeksperimentet^a

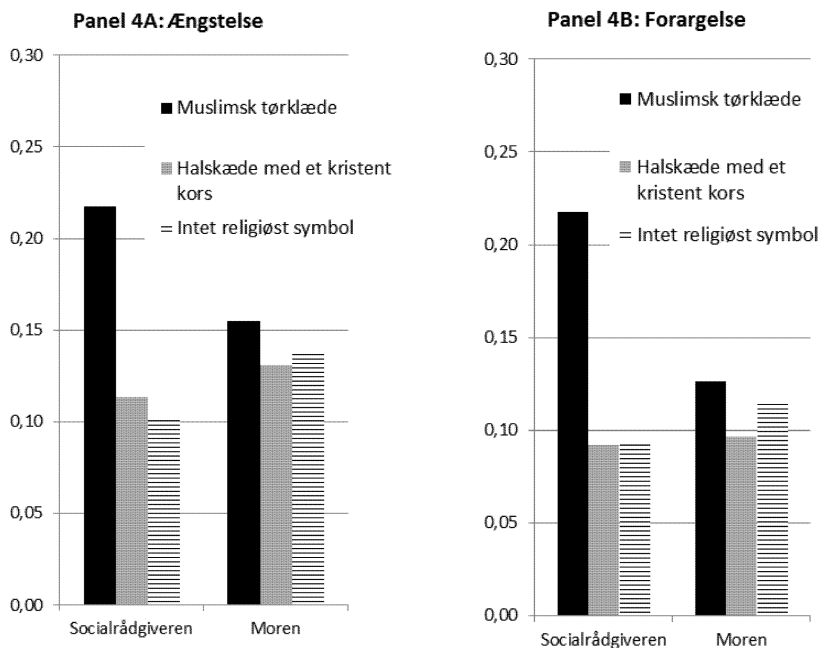
	Information om religiøst symbol i påklædningen		
	Ingen information om religiøse symboler	En halskæde med et kristent kors	Et muslimsk tørklæde
Socialrådgiveren	Forestil dig en socialrådgiver – Jamila Al-Hashami. Hun har indkaldt en mor til et møde på kommunen.	Forestil dig en socialrådgiver – Jamila Al-Hashami. Hun har indkaldt en mor til et møde på kommunen.	Forestil dig en socialrådgiver – Jamila Al-Hashami. Hun har indkaldt en mor til et møde på kommunen.
	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.
	Til mødet er socialrådgiveren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om socialrådgiverens påklædning til mødet på kommunen?	Til mødet er socialrådgiveren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hun bærer også en halskæde med et kristent kors. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om socialrådgiverens påklædning til mødet på kommunen?	Til mødet er socialrådgiveren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hun bærer også muslimsk tørklæde. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om socialrådgiverens påklædning til mødet på kommunen?

- fortsætter -

Information om religiøst symbol i påklædningen			
Ingen information om religiøse symboler			
	En halskæde med et kristent kors	Et muslimsk tørklæde	
Moren	Forestil dig en mor – Jamila Al-Hashami. Hun er indkaldt til et møde med en socialrådgiver på kommunen.	Forestil dig en mor – Jamila Al-Hashami. Hun er indkaldt til et møde med en socialrådgiver på kommunen.	Forestil dig en mor – Jamila Al-Hashami. Hun er indkaldt til et møde med en socialrådgiver på kommunen.
	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.	På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om moren kan få økonomisk tilskud til, at hendes datter kan komme på efterskole.
	Til mødet er moren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om morens påklædning til mødet på kommunen?	Til mødet er moren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hun bærer også en halskæde med et kristent kors. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om morens påklædning til mødet på kommunen?	Til mødet er moren iført en langærmet bluse og en lang lysegrå nederdel. Hun bærer også muslimsk tørklæde. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om morens påklædning til mødet på kommunen?

a. Som forklaret ovenfor er der også et sæt tilsvarende eksperimentelle betingelser, hvor emnet for mødet i stedet var angivet som ”På mødet skal socialrådgiveren beslutte, om morens datter bør tvangs fjernes”.

Figur 4: Ængstelse og forargelse over socialrådgiverens og morens påklædning efter religiøst symbol

Note: Værdierne på y-aksen angiver forudsagt ængstelse (panel 4A) og forargelse (panel 4B) over socialrådgiverens og morens påklædning, efter om respondenterne fået angivet, at hun bærer henholdsvis et muslimsk tørklæde, en halskæde med et kristent kors eller ingen information har fået om noget religiøst symbol i hendes påklædning. Resultaterne er estimeret via OLS-regression med robuste standardfejl, $n = 1481$ for både panel 4A og 4B.

Endelig er det interessant at bemærke i resultaterne i panel 4A-B, at gruppebiasen i respondenternes negative følelser over for tørklædet sammenlignet med korset i påklædningen ikke er drevet af, at respondenterne reagerer særligt favorabelt over for det kristne kors, men derimod af, at de reagerer særligt negativt over for tørklædet. Dette kan ses ved, at ængstelsen og forargelsen over Jamilas påklædning er omtrent den samme hos de respondenter, der får oplyst, at hun bærer en halskæde med et kristent kors, som hos respondenterne i kontrolgruppen, der ikke får nogen information om noget religiøst symbol i hendes påklædning. Samtidig er ængstelsen og forargelsen over Jamilas påklædning ligeledes markant højere i gruppen af respondenter, der får oplyst, at hun bærer et tørklæde, sammenlignet med *både* gruppen af respondenter, der

får oplyst, at hun bærer en halskæde med et kristent kors, og respondenterne i ”kontrolgruppen”.

Konklusion

Resultaterne fra de to eksperimenter peger konsistent på to konklusioner, som udvider vores viden om holdningsdannelsen til religion og navnlig islam i det offentlige rum. For det første understøttede resultaterne de teoretiske forventninger om en såkaldt gruppebias i form af stærkere negative følelser over for muslimske praksisser end kristne praksisser i det offentlige rum. Med et nyt fokus på de følelsesmæssige dimensioner i holdningsdannelsen er dette resultat konsistent med tidligere danske studier (fx Thomsen, 2006; Tobiasen, 2003), der med fokus på de kognitive dimensioner i holdningsdannelsen har fremhævet en relativt skeptisk holdning til islam.

Som en afgørende nuancering af denne konklusion understøtter resultaterne i artiklen imidlertid også, at den følelsesmæssige negativitet over for muslimske praksisser sammenlignet med kristne praksisser i det offentlige rum er klart stærkere, når det handler om repræsentanter for det offentlige frem for private borgere, der viser deres religion. Resultaterne fra de to eksperimenter viste således konsistent, at styrken af den såkaldte gruppebias i borgernes negative følelser over for religion i det offentlige rum er kontekstbestemt, således at forskellen i den følelsesmæssige negativitet over for muslimske symboler sammenlignet med kristne symboler i påklædningen er klart mindre, når det er almindelige, private borgere, som følelserne rettes mod.

Resultaterne skal dog ses som et foreløbigt forsøg på at udvide vores forståelse af borgernes følelsesmæssige reaktioner over for religion i det offentlige rum. Der må herunder i generaliserbarheden af analyseresultaterne tages forbehold for skævheden i stikprøven i form af særligt en overrepræsentation af ældre, højtuddannede mænd. Overordnet indikerer det konsistente mønster i analyseresultaterne i denne artikel dog, at der på følelsesplanet eksisterer en mindre afvisning af kulturelle forskelle og større accept af pluralisme, når det drejer sig om almindelige, private borgere, der viser deres religion. I denne forstand nuancerer artiklen konklusionerne fra tidligere internationale studier, der har påpeget, at religiøse markører kan indeholde signaler om dybe forskelle i opfatelser og overbevisningssystemer (fx Sniderman et al., 2000: 140; Ysseldyk et al., 2010) og det tidligere fokus i den danske debat på modviljen over for islam i Danmark. Et oplagt næste skridt for videre forskning vil være at undersøge sammenhængen mellem borgernes følelsesmæssige reaktioner på religion i det offentlige rum og deres politiske adfærd i relation til samme spørgsmål for yderligere at styrke integrationen af følelsernes betydning i studiet af dansk

politisk holdningsdannelse og mere specifikt videreudvikle forståelsen af holdningsdannelsen til religion i det offentlige rum.

Noter

1. Mutz (2011: 110) fremhæver således, at "selv om det er sandt, at man aldrig fuldstændig kan eliminere muligheden for forskelle i sammensætningen i de eksperimentelle grupper, er sandsynligheden for dette allerede indarbejdet i de statistiske tests, som anvendes til at undersøge den statistiske nulhypotese om, at der ikke er forskel mellem de eksperimentelle grupper" (min oversættelse fra engelsk). Mutz (2011: 126-127) kritiserer brugen af såkaldte randomiseringstjek af, i hvilken udstrækning det er lykkedes at udjævne forskelle på demografiske baggrundvariable og lignende mellem de eksperimentelle grupper, og fremhæver, at eventuel inklusion af kontrolvariable i analyserne ikke giver mening, fordi kontrollen allerede er indarbejdet i selve designet gennem den randomiserede tildeling af stimulusmateriale. Mutz advarer således om, at inklusionen af randomiseringstjek og kontrolvariable afspejler "en fundamental misforståelse af hvordan eksperimenter fungerer" (2011: 127, min oversættelse). Denne artikel følger Mutzs anvisninger i rapporteringen af resultaterne. Som anerkendt af Mutz (2011: 111) er randomiseringstjek dog en udbredt praksis i litteraturen. I anerkendelse af dette metodiske synspunkt er der til artiklens analyser også gennemført et randomiseringstjek på den samlede stikprøve for at belyse, i hvilken udstrækning randomiseringen var lykkedes med at udjævne forskelle mellem de eksperimentelle grupper. Der blev ikke fundet signifikante forskelle mellem grupperne på køn, indkomst og uddannelse (Chi²-test, i alle tilfælde $p = 0,464$ eller højere, $n = 1903-5$). Med hensyn til partivalg blev der heller ikke observeret signifikante forskelle mellem grupperne i folkeskoleeksperimentet (Chi²-test, $p = 0,220$, $n = 1905$). I kommuneeksperimentet observeres det dog, at der ved et tilfælde er en marginalt signifikant forskel mellem grupperne på partivalgsvariablen (Chi²-test, $p = 0,073$, $n = 1905$). Dette ses nogle gange i eksperimentelle studier (se fx Bullock, 2011). Som yderligere sikring af resultaternes interne validitet er det derfor i kommuneeksperimentet tjekket, at alle resultater er robuste over for kontrol for partivalg, og dette påpeges i fodnoter de relevante steder. Med denne metodiske fremgangsmåde følger artiklen nyeste anvisninger i litteraturen (Mutz, 2011) samtidig med, at de fremlagte resultater også underbygger konklusionernes gyldighed over for det synspunkt, der støtter brugen af randomiseringstjek og inklusionen af traditionelle kontrolvariable i analysen af eksperimenter.
2. Selv om Mutz (2011) anfører, at kontrol for tredjevariable i et eksperiment allerede er indarbejdet i selve designet gennem den randomiserede tildeling af stimulusmateriale (2011: 110, 126-127), er alle de rapporterede analyser i kommuneeksperimentet gentaget med kontrol for partivalg, fordi randomiseringstjekket indikerede,

at det via randomiseringen ikke var lykkedes at udjævne forskelle i fordelingen på partivalgsvariablen mellem de eksperimentelle grupper stabilt. Partivalg blev kodet i tre kategorier: 0) respondenter der stemmer på partier fra rød blok (Socialdemokraterne, SF, Enhedslisten, det Radikale Venstre), 1) respondenter der stemmer på partier fra den borgerlige blå blok (Venstre, de Konservative, Dansk Folkeparti og Liberal Alliance), og 2) respondenter uden for partierne ("ved ikke"-svar, stemme blankt, ville ikke stemme og ikke stemmeret). De 12 respondenter, der ville stemme på Kristendemokraterne, og de otte respondenter, der ville stemme på et "andet parti", er ekskluderet fra analysen, da Kristendemokraterne på undersøgelsestidspunktet ikke var repræsenteret i Folketinget og vurderes til at have en relativt uklar profil i forhold til blokkene, hvorfor det ikke er vurderet muligt at indplacere disse respondenter i nogen af de tre kategorier. I alle tilfælde er de rapporterede resultater robuste over for kontrol for partivalg.

3. $p = 0,148$ eller højere i alle fire tilfælde. ($p = 0,123$ eller højere i alle fire tilfælde, hvis der inkluderes kontrol for partivalg).
4. $p = 0,335$ eller højere i alle fire tilfælde. ($p = 0,360$ eller højere i alle fire tilfælde, hvis der inkluderes kontrol for partivalg).
5. Resultaterne er robuste, hvis der kontrolleres for partivalg ($p = 0,006$ i modellen for ængstelse og $p = 0,001$ i modellen for forargelse). Det substantielle mønster i resultaterne forbliver ligeledes det samme, når der kontrolleres for partivalg.

Litteratur

- Aarøe, Lene (2011). Does Tolerance of Religion in the Public Space Depend on the Salience of the Manifestation of Religious Group Membership. *Political Behavior*. Online first. DOI:10.1007/s11109-011-9179-4.
- Andersen, Lotte Bøgh (2010). Forskningskriterier, pp. 97-113 i Lotte Bøgh Andersen, Kasper Møller Hansen og Robert Klemmensen (red.), *Metoder i statskundskab*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bless, Herbert, Klaus Fiedler og Fritz Strack (2004). *Social Cognition: How Individuals Construct Social Reality*. Hove and New York: Psychology Press.
- Brader, Ted, Nicholas A. Valentino og Elizabeth Suhay (2008). What Triggers Public Opposition to Immigration? Anxiety, Group Cues, and Immigration Threat. *American Journal of Political Science* 52 (4): 959-978.
- Breakwell, Glynis M. (red.) (1983). *Threatened Identities*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Brewer, Marilyn B. (1999). The Psychology of Prejudice: Ingroup Love or Outgroup Hate. *Journal of Social Issues* 55 (3): 429-444.
- Bullock, John G. (2011). Elite Influence on Public Opinion in an Informed Electorate. *American Political Science Review* 105 (3): 496-515.

- Druckman, James N., Donald P. Green, James H. Kuklinski og Arthur Lupia (2011). Experimentation in Political Science, pp. 3-11 i James N. Druckman, Donald P. Green, James H. Kuklinski og Arthur Lupia (red.), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*. New York: Cambridge University Press.
- Factsheet Denmark (2009). *Denmark – An overview*. Ministry of Foreign Affairs of Denmark, April 2009, 20 p. http://www.netpublikationer.dk/um/9447/pdf/denmark_an__overview.pdf
- Gaasholt, Øystein og Lise Togeby (1995). *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*. Aarhus: Politica.
- Gedicks, Frederick Mark (1992). Public Life and Hostility to Religion. *Virginia Law Review* 78 (3): 671-696.
- Giguère, Benjamin og Richard Lalonde (2009). The Effects of Identity Threat, Resource Depletion and Social Identification on the Exertion of Effort. *Group Processes and Intergroup Relations* 12: 195-207.
- Gundelach, Peter (2009). Sekulariseringens mange ansigter. *Dansk Sociologi* 20 (81): 25-43.
- Hinkle, Steve og Rupert Brown (1990). Intergroup Comparisons and Social Identity: Some Links and Lacunae, pp. 48-70 i Dominic Abrams og Michael Hogg (red.), *Social Identity Theory: Construction and Critical Advances*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Huddy, Leonie, Stanley Feldman og Erin Cassese (2007). On the Distinct Political Effects of Anxiety and Anger, pp. 202-230 i W. Russell Neuman, George E. Marcus, Ann N. Crigler og Michael MacKuen (red.), *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jespersen, Knud J.V. (2004). *A History of Denmark*. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- Lüchau, Peter (2011). Religiøse politikere og sekulære vælgere? Den religio-national dimension i dansk politik. *Politica* 43 (1): 91-109.
- Mackie, Diane M., Eliot R. Smith og Devin G. Ray (2008). Intergroup Emotions and Intergroup Relations. *Social and Personality Psychology Compass* 2/5: 1866-1880, 10.1111/j.1751-9004.2008.00130.x
- Marcus, George E. og Michael B. McKuen (1993). Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement During Presidential Campaigns. *American Political Science Review* 87 (3): 688-701.
- Marcus, George E., Michael MacKuen, Jennifer Wolak og Luke Keele (2006). The Measure and Mismeasure of Emotion, pp. 31-46 i David P. Redlawsk (red.), *Feeling Politics. Emotion in Political Information Processing*. New York: Palgrave MacMillan.
- Mutz, Diana C. (2011). *Population-Based Survey Experiments*. Princeton: Princeton University Press.

- Petersen, Michael Bang (2010). Distinct Emotions, Distinct Domains: Anger, Anxiety and Perceptions of Intentionality. *Journal of Politics* 72 (2): 357-365.
- Petersen, Michael Bang og Lene Aarøe (2012). Eksperimenter i Samfundsvidenskab. *SamfundsfagsNyt* 186: 30-34.
- Petersen, Michael Bang, Rune Slothuus, Rune Stubager og Lise Togeby (2011). Freedom for All? The Strength and Limits of Political Tolerance. *British Journal of Political Science* 41 (3): 581-597.
- Savelkoul, Michael, Peer Scheepers, Jochem Tolsma og Louk Hagendoorn (2010). Anti-Muslim Attitudes in the Netherlands: Tests of Contradictory Hypotheses Derived from Ethnic Competition Theory and Intergroup Contact Theory. *European Sociological Review*. Advance Access, published July 25, 2010. DOI:10.1093/esr/jcq035 (www.esr.oxfordjournals.org).
- Sniderman, Paul M., Louk Hagendoorn og Markus Prior (2004). Predisposing Factors and Situational Triggers: Exclusionary Reactions to Immigrant Minorities. *American Political Science Review* 98 (1): 35-49.
- Sniderman, Paul M., Pierangelo Peri, Rui P. de Figueiredo, Jr. og Thomas Piazza (2000). *The Outsider. Prejudice and Politics in Italy*. Princeton og Oxford: Princeton University Press.
- Thomsen, Jens Peter Frølund (2006). *Konflikten om de nye danskere*. København: Akademisk Forlag.
- Tobiasen, Mette (2003). Danskernes verden var den samme efter 11. september: terror, islam og global solidaritet, pp. 347-362 i Jørgen Goul Andersen og Ole Borre (red.), *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Aarhus: Systime.
- Valentino, Nicholas A., Ted Brader, Eric W. Groenendyk, Krysha Gregorowicz og Vincent L. Hutchings (2011). Election Night's Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation. *Journal of Politics* 73: 156-170.
- Weldon, Steven A. (2006). The Institutional Context of Tolerance for Ethnic Minorities: A Comparative, Multilevel Analysis of Western Europe. *American Journal of Political Science* 50 (2): 331-349.
- Wren, Karen (2001). Cultural Racism: Something Rotten in the state of Denmark? *Social and Cultural Geography* 2 (2): 141-162.
- Ysseldyk, Renate, Kimberly Matheson og Hymie Anisman (2010). Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion from a Social Identity Perspective. *Personality and Social Psychology Review* 14 (1): 60-71.